

Mehmed Kaplan

TABIAT KARŞISINDA ABDÜLHAK HÂMİD

II

Bundan önceki makalede¹ Hâmid'in *Belde* ve *Sahra* isimli âlk şiir kitaplarında tecelli eden tabiat duygusunu gözden geçirmiş, bunlardan birincisinde şehir (Paris) içinde, eğlence hayatına dekor teşkil eden, tanzim edilmiş manzaraların bizzat müşahede edilmiş basit intibalarının kayıtlarını, ikincisinde ise, kırlarda — bizzat yaşanmamış köy hayatında — nazari ve felsefi, fakat *Belde*'ye nazaran daha fazla genişlemiş ve zenginleşmiş bir tabiat görüşünün akislerini bulmuştuk. Bu makalede Hindistan seyahati ile ondan sonraki merhaleyi tetkik edeceğiz.

Hindistan seyahati Hâmid'in tabiat görüşünü derin surette değiştirmiştir. Bu değişme başlıca iki âmilin tesiri altında vuku bulmuştur: 1. Hindistan tabiatının arzettiği yeni manzara, 2. karısı Fatma Hanım'ın ölümü. Buna edebî kültürünün artmasını, bilhassa Lamartine'in şiirleri ile daha yakından temasını da ilâve edebiliriz².

Bu tesirler Hâmid'in evvelce de kafasında tohumları bulunan panteizm temayülünü kuvvetli surette geliştirmiştir. Hâmid, daha *Sahra*'da, tabiata dinî ve felsefî bir gözle bakmağa başlamış bulunuyordu. Fakat bu merhalede fikirler, adetâ, haricî âlemin üzerine yapılandırılmış gibi idi. Hindistan seyahati ve karısının ölümünden sonra şair, felsefî düşünce ile tabiatı daha yakın bir surette kaynaştırıyor.

Hâmid'in Hindistandan Namık Kemal, Ekrem ve Samipaşazade Sezai gibi edebiyat dostlarına yazdığı mektuplarda tabiat intibalarının mühim bir yer tuttuğunu görüyoruz. Bunları gözden geçirmek suretiyle, şairimiz üzerinde tabiatın hangi unsurlarının

¹ Türk Dili ve Edebiyatı dergisi, 1949, sayı 3 — 4.

² Mehmed Kaplan, *Ekrem ve Hâmid üzerinde Lamartine tesiri*, İstanbul dergisi, 1944, sayı 12.

ne gibi tesirler uyandırdığını meydana çıkarmak mümkündür. Mektuplarda bahsedilen bu intibalar şiirlerde de ifade olunmaktadır. Biz ikisini bir arada ele alacağız.

Hindistanda bilhassa beş unsur Hâmid'in hassasiyeti üzerinde derin tesirler icra ediyor: Deniz, dağ, aydınlık (güneş, ay), ağaç ve kuş. Bu unsurların hemen hepsi de onda ulvîlik ve namütenahîlik fikirlerini uyandırıyor. Şimdi bunları birer birer gözden geçirelim.

Hâmid, Bombaydan Namık Kemal'e yazmış olduğu bir mektupta, Hindistana giderken görmüş olduğu büyük denizi şöyle tasvir ediyor: «Gök binhâyet, deniz binhâyet, nihayetsizlikten tecessüm etmiş bu nezâret ne kadar ulvî, ne derecelerde derin şey!.. Sanki ulviyyet ayağımın altında, umkiyyet ise fevkinde idi. Ah o tulû' ile gurûblar ne kadar ilâhî idi!.. Emvâc içinde bir büyük cihân-ı nûrun nâmütenahîliğe urucunu ve yine o âlemin bir kaç saat sonra sukut eder gibi bir sür'atle lücce-i deryâya müteveccihen hübûtunu gördüm. Mahitâb ise ne kadar melege benziyordu! Nısf-ı leyde göğertenin üstüne çıkub da tek ü tenha seyrettiğim ve o ebediyyetin bana teveccüh etmiş uyûn-ı bihisâbı zanneylediğim yıldızların ziyâ-yı semâfsi içindeki hiç seyahatime istemezdim ki bir nihâyet gelsin. Arada bir deryâ-yı buhar içinde gittik. Beyaz karanlıklar, kırmızı sabahlar gördük³».

Bu parçada deniz ve aydınlığın şairde nasıl namütenahîlik ve âlemler ötesine ait fikir ve intibalar uyandırdığı açıkça görülüyor. Denizin sonsuzluğu ile aydınlığın göklerden gelişi onu maddî âlemden manevî âleme geçiriyor. Hindistandan Recaizâde Ekrem'e yazdığı bir mektupta da, daha kuvvetli bir şekilde, denizin onda dinî-ilâhî bir tesir uyandırdığını görüyoruz:

«Bahr-i muhîttan dâimî bir rüzgâr eser ki bana vatanımın toprağını getiriyor sanırım. Dalgalar dâimâ müteheyyic, ağaçlar dâimâ mütemevvic, şeb-i mehtâbda bütün kâinatın zikir ve tevhid ile cûş u huruşunu görüyorum ki târifi dâire-i imkândan hâricdir. Beht ü hayretle yâd-ı ebediyyet bir dakika gönlümden çıkmıyor. Hâtıra Allah geliyor, yine Allah geliyor!..

Ah ben bahr-i muhîti ne kadar seviyorum, Ekrem!...

Saniyorum ki her dalganın üstünde bir lâhe-i cemâl oturmuş, ezelden, melekûtta bu yerlere sevda nakl ediyorlar. Her birini ruhum çıkıp da istıkbâl edecek oluyor. Kalbimden nihânî bir fer-

³ Abülhak Hâmid, *Mektuplar*, 1934, c. I, s. 5 — 6.

yâd koparak anlara iltihak ile berâber haşr olduklarını bir işti-yâk-ı azîm ile hissediyorum⁴.

Burada, şairin denize karşı seyirci halinde kalmıyarak, onunla kaynaşmak istediğini görüyoruz. Dinî-ilâhî bir varlık haline gelen deniz, onun ruhunda muztarip bir atılma iştiyaki uyandırıyor. Hâmid, denizden almış olduğu bu intibaları, Hindistanda yazmış olduğu *Zamâne-i âb* isimli şiirinde anlatmıştır. Recaizâde Ekrem'in:

«Muazzam şey! Bahr-i mevvâc-ı edeb ü hikmet vasf-ı sâhîhdir. Böyle muhitleri ihata eden fikirdeki vüs'ati benim havsala-i hayalim istiab edemez⁵» diye hayranlığını ifade ettiği bu şiirde Hâmid, ulûhiyet, nâmütenahîlik, ızdırap ve ruh coşkunuğunu mecz ediyor.

— Ruhî kaynaşma neticesi, deniz, maddî bir unsur olmaktan çıkıyor, derin fikirler ve mânalar ifade eden metafizik bir varlık haline geliyor. Şair ona «sen» diye hitap ediyor. Onu anladığını, ona «mahrem» olduğunu söylüyor ve her sabah kendisini onun uyandırmasını istiyor⁵:

Ey bahr-i mûhît mahremim ben, her subh gelen hitâba senden,
Her subh beni sen eyle bîdâr!

Denizde birtakım ruh halleri his ediyor ve kendisi de aynı ruh hallerini duymağı arzuluyor :

Ver fikrime cûş, hiddetinden, ver tab'ıma renk, safvetinden,

Gece deniz düşünüyor ve gökyüzü ile birleşiyor; yıldızlar ona iniyor ve o dalgaları ile gökyüzüne çıkıyor :

Bakdım ki dem-i tefekkürümde
İnmekte nücûm zîr-i pâyê
Hemrütbe olur tehevüründe
Emvâc ise eshab-ı hevâya!...

Şair, deniz ile ruhen öyle kaynaşıyor ki, dalgalar, insan düşüncesini temsil eden varlıklar haline geliyor; ölüm karanlığının ötesine geçemiyen, daimî denemeler yapan, fakat hiç bir zaman muvaffak olamıyan insanın sembolü oluyor :

Her mevc ki misâl-i fir-i âdem, kim zulmet-i bü'd-ı mevî bir dem
tayyetmeğe olmamış muzaffer;

Oldukça sevâhile şitâbân, Dönmekte o hal ile perişân
Nâlendé rü eşkriz ü mûğber.

⁴ *Mektublar*, c. 1, s. 204 — 205.

⁵ ay. yer. 148 - 150. Bu şiirin şekil ve yazılışında Hâmid, denizin dalgalanmasını taklid ediyor. Bu tertibi aynen muhafaza ettik.

Şair, bir dağın tepesinden denizi seyrediyor. O da kendisini deniz gibi derin, sonsuz ve karışık hissediyor. Denizle felsefi bakımdan boy ölçüşüyor. Bu esrarlı konuşma esnasında göklerde bir hayâl uçuyor; şaire öyle geliyor ki, bu hayâl sevgilisinin gözlerinin gölgesidir :

Ey bâhr, eyâ zamâne-i âb . . .
Hâkim sana şâhik-i cebelden
Bu şahs ki bunda nâlezendir,
Bil kim mütebahhirindendir,
İstersen anı bir imtihan et . . .

Fevkinde uçan hayâl kimdir? Sandım anı ben ki sevdiğimdir,
Düşmüş ana çeşminin zılalı.

Hâmid'in bu şiiri yazarken, denizle doğrudan doğruya temas etmiş olmasının büyük payı olmakla beraber, Lamartine'in «Göl» şiirinin tesiri altında kaldığını da zannediyoruz. Bu şiir, Sadullah Paşa tarafından tercüme edilmişti ⁶.

Lamartine de gölü tasvir ederken, onu insan ruhu ve mukadderatı ile yakından münasebette görmüş, suya sevgilisinin hayalini ve kendi ızdırabını karıştırmıştır. Sadullah Paşa'nın tercümesi ile Hâmid'in bu şiiri arasında üslûb benzerliği de vardır.

Deniz, bundan sonra Hâmid'in şiirlerinde ufkunu teşkil eden bir unsur olarak görünür (*Kürsi-i İstiğrak, Külbe-i İştihak. Tecesselli Yahut Teselli* şiirlerine bak.) *Finten* piyesinde, Davalacıro'nun kudurmuş denize hitaben söylediği şiirde de Hind denizinin tesiri olsa gerektir.

Hindistanda Hâmid'in hassasiyeti üzerinde müessir olan tabiat unsurlarından biri de dağdır, demiştik. Dağ Hâmid'e kendi varlığından ziyade tepesinden geniş ufuklara bakış imkânı vermesi dolayısıyla tesir ediyor. Hindistanda ve daha sonra yazdığı şiirlerde Hâmid, yüksek tepelerden görülmüş geniş manzaraları anlatıyor. Onun bu tecrübeyi Hindistanda edindiğini zannediyorum. Recaizâde'ye yolladığı bir mektupta oranın dağlarını şöyle anlatıyor :

«Mathiran yirmi, yirmi beş kıt'a yekdiğere muttasıl dağlardan teşekkül etmiş bir silsile-i serir-ber asümandır, her tarafı orman, seksen doksan kadar, âşiyani şâmildir ⁷». «İstanbul'un dağları bu

⁶ Sâdullah Paşa'nın tercümesi, Mustafa Raşid'in 1302 de bastırıldığı *Bedayi-i İnşu'da* vardır, cüz I, s. 193 - 198.

⁷ *Mektublar*, c. I, s. 129.

Kûhistan-ı ceberûtiye nisbet bir oyuncak, mehtabı buraninki yanında taklid, gurubu bu dâire-i inkılâb gurubuna nazaran tasavir-i masnuadan addolunabilir⁷. Başka bir mektubunda bu dağa çıkışını anlatıyor: «Bir kaç gün oluyor ki Mathiran diyorlar, bir büyük dağ var. Eteğine şimendiferle iki saatte, tepesine sedye ile iki buçuk saatte çıktım. Yolda bir hararetli rüzgâr ki, etrafı cehennem dumanı kaplamış veyahut göze görünmez zebaniler geziyor da onların soluğu yüzüme geliyor gibi teşbihler hatırıma geldi. Bir de tepeye varayım ki, adetâ kış. Aşağıda güneşin hararetini teşdid için yapılmış bir kubbe-i billûr gibi görünen sema, buradan mevkiin bürûdetini muhafaza için yapılmış buz parçaları ile donmuş gibi. yahut hava-i nesimî muncemid olmuş, Bahr-i muncemid-i şimâlî gökyüzüne çıkmış gibi hayâller ilka ediyordu. Eteğinde İngiliz hükûmeti oturan bu kühsarın tepesinde Moskov memleketi görünüyor⁸. Hâmid, bu dağdan, bir gece yarısı da geçmiştir: «Bir hafta oluyor ki, bir gece üzeri açık kürsi-i revâna süvar olarak bu dağdan indim, nısf-ı şebden sonra Bombay'a gittim⁹».

Hâmid, yüksek yerlerden geniş manzaralı ufuklara bakmaktan hoşlanıyor. Recaiâde'ye yolladığı bir mektupta:

«Yüksek yerler, kuşlar, evet cibâl bilmem hayâlimizin çıktığı, yahut indiği yerlere yakın olduğu için mi sevilir? Yoksa sâfilinden bir dereceye kadar uzak düştüğü için mi? Her nasılsa sevilir» diyor.

Yüksek yerlerden görülmüş geniş manzaralar karşısındaki intibalarını Hâmid, en kuvvetli olarak, Kürsi-i İstiğrak ve Külbe-i İştîyak isimli şiirlerinde anlatmıştır.

«Zamâne-i âb» da, şair, denizi sahilde bir «şahik-i cebel» den seyretmişti ve muztaripti. «Kürsi-i İstiğrak» da da¹⁰ temaşâ noktası «Kenâr-ı bahrde nazır-ı âlem» bir yerdir. Burada «hayâlet gibi bir adam» oturmuştur; geniş ufuklar karşısında düşünür. Beyazlar giyinmiştir amma, duruşu bir matem arzeder. Etrafında olan bütün varlık, bulutlar, dalgalar, yıldızlar ona «mahrem» dir. Sairin muztarip olmasına mukabil, tabiat, ağaçlar, nehirler, kuşlar ve çiçekler daima neş'eli ve mes'uttur.

Etrafında تنها yerler uzanmaktadır. Fakat bu tenhalıklar boş değildir. Şairin «hayalâtı ile meskûn» dur ve derin bir

⁸ aynı yer. s. 74 - 75.

⁹ aynı yer s. 135.

¹⁰ *Bedâyi-i Edebiyye* c. I, s. 68 - 80.

mâna ile doludur. İnsan burada kendisini âciz bırakan bir varlığın çevirdiğini hisseder. Sanki her taraf «lâtenâhî» ile doludur. Şair işte daima buraya, sahildeki bu «Kürsi-i âlî» ye gelir ve varlığı seyr ve temaşa eder.

Dokuz parçadan ibaret olan bu manzumenin her parçasının sonunda, geniş manzaraları toplayan ve şairin ruhu ile birleştiren şu beyit tekrür eder:

Bulutlar, dalgalar, yıldızlar etrafında hep mahrem
Ağaçlar, cüylar, kuşlar, çiçekler daima hurrem.

Hâmid, bu şiirinde tabiatın aldığı çeşitli intibaları ve bu manzaranın kafasında uyandırdığı felsefî fikirleri anlatır. Haricî âlemden gelme unsurlar ruh halleri ve felsefî düşünceler, karışık bir şekilde, sadece vezin ve kafiyenin nizamına uyarak akar. İntibaları arasında dikkate şayan olanlar vardır: Uzaktan, şehrin gürültüsünü çeviren sükûneti tasvir eder:

Sükûnetle kuşanmış hây-ı hûy-ı şehri gûşeyle

Vâdide dönen sesi, nehrin çağlayışını duyar:

Döner vâdide dûrâdur bir şes rûdlar çağlar
Denizin üzerinden esen ve denizin çağlıtlarını beraberinde taşıyan rüzgârı hisseder:

Geçer peyk-i sabâ düşünde aks-i cûşîş i deryâ

Bir çan sesi ona vatanını hâtırlatır ve kalbindeki dertleri uyandırır:

Ceres yâd-ı vatanla dilde eyler derdim-i ihyâ

Bu yüksek noktadan dünya ona bir ses gibi gelir:

Bu vahşetgâhda sen gel benimle dehri gûş eyle.

Kulaklarını okşayan bu tabiat sesleri yanında gözleri de renkleri ve şekilleri seyreder; çimenleri, koyunları, dağları yeni bir renk içinde görür;

Çemen mâi, koyunlar pembe, rengârenkdir dağlar

Seher vakti olduğu için uzaktan yıldızlar belli belirsiz görünür; dağlardan sisler içinde bir kız iner:

Iner sisler içinde bir küçük kız kûhdan tenhâ

Doğarken necm-i bîhâb-ı seher peydâ-vü nâpeydâ

Bu büyük ve hârukulâde manzara ona Allahı, varlığın sırlı ahengini düşündürür. Yer yüzünün ve gök yüzünün ebedî varlığın vücudiyle birleştiğini görür:

Düşün ol zatı kim emriyle zatından iyan olmuş
Vücut-ı sermedîsinden zemîn-ü asüman olmuş

Kâinatta her şeyin bir ahenk içinde olduğunu hisseder : Gökteki yıldızlar ile yerdeki atomlar birbirini öper ; havadaki kuş, denizdeki balık, mehtap ve yarasa «bir yolda» yürürler :

Eder yekdigerin takbîl dâim zühre vü zerre
Yürür bir yolda mürğ u mâhi vü mehtâb u şebperre

Bu denizle çevrili minberden Tânrının göklerden, denizlere karalara şamil olduğu görülür :

Otur şu minber-i deryâmuhat sençe bir kerre
Hemen Allahı gör şâmil semâdan bahr ile berre

Şafakta kızıl dalgaların gittiği yolun içinde görünen «hiç-i mâzî» de O vardır, ebedî maviliklerin karanlık istikbalde O vardır. Hasılı, karanlıkta ve aydınlıkta, nihayetsiz bir Kibriyanın «durduğu» görülür ; ve bütün varlık bir tek sevgide birleşir :

O dur hiç-i i mâzi lücce-i sürh-i meşiyette
Bu târîki-i müstakbel kebûd-ı sermediyyetle
Durur bir kibriyâ-yı bînihâyet nur-u zulmette
Berâber cümle mevcudât u eşyâ hep muhabette

Bu şiirde Hâmidin fiziki âlemden nasıl metafizik âleme geçtiği, tabiatla Tanrıyı birleştirdiği çok güzel görülmektedir. Şark ve Garba asırlarca önce Hintten yayılan panteizmi Hâmid Hindistanda âdeta kaynağından, bizzat tabiatın kendi içinden çıkarıyor.

«Külbe-i iştiyak¹¹» isimli şiirinde de Hâmid, geniş ufuklu bir manzara karşısında duyduğu çeşitli intıbaları ve felsefî düşünceleri anlatır. Başlangıçta, varlık karşısındaki derin hayretini söyler : Gözlerinin önünden «kudretin îcâzâtı» geçer, akli ve fikri karışır. Sonra gördüğü şeyleri tasvir ve tefsire başlar. Hâmid, ışıktan hoşlanır. Recai Zadeye yazdığı mektupta «güneş aydınlığını severim. Fikrim güneşte açılır¹²» diyor. Şiirlerinde ekseriya sabah vaktini anlatır. «Külbe-i iştiyak» da «aydınlık unsurlar» büyük bir yer tutar : Gök yüzünden dökülen ışıklar, ona Tanrının serptiği «hande» ler gibi gelir :

Semâvî handelerdir, gök yüzünden Hak nisâr eyler
Sesâser nûrlardır, renklerle ititâr eyler

¹¹ *Bedâyi-i Edebiyye*, c. I, s. 24 - 27.

¹² *Mektublar*, c. I, s. 137.

güneşin ışıklarını, yıldız böceklerine benzetir; akşamları doğan bir «maî yıldız» «ruhperver»dir; şafak bir ümidin yollarını kanlı ışıklarıyla bir «nehr-i hüzn» eyler. Ayın maî ışığından, fikirler aydınlanır.

Onun her ziya sütunundan «bin şi'r-i muzlim» düşer. Sabaha karşı çiçekler güneşe karşı dönerler ve gülerler. Bu aydınlık içinde şairin hatırına gelen dostları, Kemal ile Ekrem dahi «mihir ü mâh âsâ» görünürler.

Ses ihsasları da kaydolmuşdur : Kuşlar, söyledikleri ilâhiyi göklere ulaştırırlar; sabah vakti binlerce güzellik ve ahenk nehri şairin durduğu sükûnetli vâdiyi «hüzün ile hurrem» kılar. Dağlardan esen rüzgâr, baharı müjdelir. Ormandan arslan ve kaplan sesleri gelir.

Etrafta çimen, deniz, dağ ve bahar vardır. Her şey şaire şiir gibi gelir. Bu tabiat manzarası içinde şair olmayı pek tabii bulur. *Kürsi-i istiğrak* da olduğu gibi burada da Hâmid, parçaların sonunda tekerrür eden bir beyitte tabiat unsurlarını toplar ve onların kendisine telkin ettiği hissi toplu olarak anlatır :

Çemendir, bahrdır, kühsârdır, subh-i rebîdîr
Bu yerlerde doğan bir şâir olmak pek tabiidir

Bu manzara içinde «aşkî bir şey» de vardır. Gökten inen bir «şey» sevgilinin zülfü gibi şairin ruhunu okşar :

İnip bir şey semadan ruhum okşar zülf-i yâr âsâ
etrafında sevgilinin güzelliği görünür; bütün kâinatı bir değirmene benzetir ve onu «tîfl-ı muhabbet» in çevirdiğini söyler :

Eder tîfl-ı muhabbet âsiyâb-ı âlemi tedvir

«Kürsi-i istiğrak» da «ağaçlardan çıkan efkârı seyreden» şair, burada onların namütenahiye gösterdiklerini belirtir :

İşâret kılmada eşcar semt-i lâtenahiye

dalgalar, «kudretin sığındığı perde»yi öper :

Öper emvâc kalkıp perde-i kudretpenâhiye

Hâmid, başka bir şiirinde, «Hediye-i sâl¹⁸» de bizzat dağları tasvir etmiştir. Konuşmağa yakın üslubu ile Servett Fünun şiir sentaksini hatırlatan bu manzumesinde şair, yine bir «sabâh vakti erken» kırlarda gezmeğe çıkar. Yıl başdır, etrafta karlar vardır :

¹⁸ *Bedâyi-i Edebiyye*, c. I, s. 139 - 150.

Yıl başındaydı; bir sabah erken
 Kıra çıktım; hava soğuk, sisli,
 Her taraf karlı, kâinat beyaz,
 Zağlar, bir de ben siyah ancak,
 Geziyordum o dar-ı firkattè
 Gark-ı efkâr, gark-ı berf ü buhar,
 Mütéhassir, mükedder, ebkem ü lâl.

Birdenbire dağlar zırhlara bürünür. Bu anı değişme, şairin dik-
 katini dağlar üzerinde toplar. Dağlar ona çeşitli duygular ve dü-
 şünceler telkin eder. Şair bunları benzetmelerle anlatır: Dağlar,
 vakar ve gurur dolu kahramanlardır:

O sanâdîd-i pür vakar u gurur

daha sonra intiba değişir ve şair dağları «ulu sandûka» lar gibi
 hisseder: Bu «sandûka» ların kapağı rüzgârlarla kırılmıştır. İçinde-
 bazı yaprakları çürümüş kitaplar, kemikler, hayâletler, haykırma-
 lar ve inlemeler vardır:

Yüce dağlar o hâkden masnûğ
 Ulu sandûkalar ki her birisi
 Mümtedir kitâb-ı hilkatten,
 Darbe-i rüzigâr ile münfek,
 Çürümüş bir takım sahâif ile
 Mütecessim dühür-ı kâf- lika,
 Üstühanpareler, hayâletler,
 Sayhalar, nevhalarla mâlâmal

Hindistan dağlarının korkunçluğunu ve âzametini hissettiren bu
 mısralardan sonra, Hâmid, onları mahallî bir surette tasvir için
 «filler» e benzetir. Fakat bunlar öyle fillerdir ki, mitolojik mah-
 lûklar gibidirler: Bunlar asırlara, kavimlere, tarihe şahit olmuşlar,
 nice yüz bin tulû ve mehtab, nice yüz bin husûf seyretmişler,
 zelzeleleri yutmuşlar, tufanları hazmetmişlerdir:

Okumuş filler ki her birinin
 Nice bûstan, gülistan ezberidir;
 Nice akvâma mahrem i esrâr
 Nice â'sâra şâhid-i sâkit
 Nice yüzbin tulû' ile mehtâb,
 Nice yüzbin husûf seyretmiş;
 Bâliğ-i sadme, hâzım-ı tufân
 O herempeykerân-ı dūd- efser !

Dağın kendisi yere ait bir elemandır. Bundan dolayı ekseriya gözleri göklerde dolaşan Hâmid, ondan Tanrıya gidememiş, sert maddeye çarpan muhayyilesi dağdan korkulu bir masal intibai çıkarmıştır.

Hindistanda Hâmid'in hassasiyetine çarpan unsurlardan biri de kuşlardır. Dostlarına yazdığı mektuplarda Hindistan kuşlarından bir kaç kere bahsediyor. Namık Kemal'e yolladığı mektupta: «Oturduğum dairenin önünde bizim evden daha büyük bir kuş yuvası var, diyor. Yani bambu ağacı ki, akşamları belki yedi sekiz yüz kadar tuyurun âşiyangâhı oluyor. Bu kuşlar alelumûm güzel. Hele tütülerin bizim adı kuşlar gibi ötüp uçmaları daha ziyade güzel. Kendi zihnindeki meleklerden sonra vicdan nedimliğine seza burada kuşlardan başka bir şey göremiyorum. Bahçeler balolardan daha iyi. Kuşlar kadınlardan daha güzel¹⁴».

Recaizâde'ye «memleket-i tuyûr» dan yolladığı mektuplarda kuşları uzun uzadıya tasvire kalkıyor: «Lâtife söylemiyorum Ekrem, buranın kuşları lâkır dı söylüyorlar. Tâmik-i sathiyat ile me'lûf olan ben bu kuşlarda insanîyet görüyorum, ruhaniyet buluyorum. Her sabah beni bîdar-yahut ikaz eden bu tabiat şairlerinin elhanıdır.

Tebşir-i tulua müekkel olan bu ulûhiyyet şairlerinin nevid-i ruh- resânıdır. Kuşların, şafaktan gelen bu elvân-ı zîhayatın, o hürriyet aşıklarının her sabah icrâ, evet icrâ ettikleri esvât-ı lâtife çağlıyanının nebeanıdır. Bunların içinde arada havlar, nahk eder, sayha çeker, kahkahalarla güler, eâcib-i tuyur dahi mevcuddur ki, mevkiin vahşetine çesban olduğu için hoşâ gidiyor, dehşette safa görüyor¹⁵». Aynı mektupta kuşlara dair bir vak'anın hikâyesi vardır.

Kuşlar, daha önce de Hâmid'in ruhunu harekete getirmişdir. *Belde*'de kuş sesleri uzun uzun tasvir olunmuştu. Kuşlardan bilhassa bülbül Divan edebiyatında daima rastlanılan bir temdir. Recaizâde Ekrem, meşhur Bülbül Redifli gazeli ile Tanzimat devrinde bu teme yeni bir hayat vermiştir¹⁶. Devrinde bir çok şairlerin tanzir ettiği bu gazele Hâmid'in de bir naziresi vardır¹⁷. Tanzimat devrinin en çok sevilen mesire yeri Çamlıca'da Hâmid ve dostları bülbül yavrusu dinlemişlerdir. Samipaşazâde'ye verdiği

¹⁴ *Mektuplar*, c. I, s. 7.

¹⁵ ayn. yer. 129.

¹⁶ Mehmed Kaplan, İslâm Ansiklopedisi, Bülbül maddesi.

¹⁷ *Bedâyi i Edebiyye* c. I, s. 163.

cevapta Hâmid, bu gezintileri hatırlayarak şöyle diyor: «Çamlıca'da bülbül yavrusu dinlediğimizi ben nasıl unuturum. O bizim tabiat tiyatromuzun Adlinapatisi idi. Bu kadın, pek çok şairleri âşık ettiyse, o kuşcağız da pek çok müstaid-i muhabbeti şair eylemiştir... Çamlıca yalnız vatanımız değil, efkâr-ı şairânemizin de maderidir. Bülbül yavrusu yalnız vatandaşımız değil, hem de berâber-i ah ü zârımız, birâder-i hissimizdir...

O ziyâ-yı şafaka doğru uçtuğunu söylediğin kuşlar, ki seyyâr bir şükûfezâra benzer, gönlümüzde olan hissiyat-i ilâhiyyeyi hâmil olup gittikleri için dergâh-ı sermediyyete gönderilmiş sâilerimiz addolunsa değmez mi?¹⁸

Hâmid, Hindistanda kuşlar hakkında bir şiir yazdığından ve bunu Recaizâde Ekrem-e yolladığından bahsediyor¹⁹. Bunun hangi şiir olduğunu tahkik edemedim. Şairimizin kuşlardan aldığı ilhamı en geniş ve en kuvvetli şekilde ifade ettiği manzume: «Hayd Pârkdan geçerken» dir²⁰. Hindistandaki memuriyetinden sonra İngilterede yazdığı bu dörder mısralık 19 parçadan mürekkep uzun manzumede Hâmid, «kuş» kelimesini kıt'aların sonuncu mısralarında redif yapmak suretiyle, etrafında bir fikir ağı örüyor; onu hassasiyet âleminin bir merkezi ve sembolü haline koyuyor.

Mektuplarında olduğu gibi, burada da kuşu, hassas, ruhlu, beşerî bir varlık, bir şair olarak ele alıyor; hattâ kuşu, şairlerden üstün, bütün şairleri kendisine râm eden bir mahlûk telâkki ediyor :

Bütün şairleri ahkâmına münkâd eder bir kuş

Kuş sesi «âsûmani» dir ve eşi olmıyan sâf bir şiidir. Şairlerin nazarında bu sesler baştanbaşa mâna ile doludur; kuşun bunları bilmeden inşad etmesi imkânsızdır :

Bekâ-bahşî-ı fenâ bir savttır bu, asumanîdir,
Ki her bir nağmesi bir şi'r-i sâf-ı bîmüdânîdir,
Bu ebyâtın ki şairlerce sertâser meânîdir,
Ne mümkün bilmeden mefhumunu inşad eder bir kuş.

Şair kuş ile o kadar kaynaşır ki, kendi kalbini de «feryât eder bir kuş» gibi hisseder ve öldükten sonra ruhunun kuş haline inkılâp edeceğini söyler.

¹⁸ *Mektuplar*, c. I, s. 16.

¹⁹ ayn. yer. 135.

²⁰ *Bedâyi-i Edebiyye* 110 - 114.

Hâmidin kuş sesine karşı hassas olmasının bir sebebi de onun kendinde derin hâfızalar uyandırmasıdır :

Gelir bir kühsâr-ı mânevîden bin dem-i bülbül

O meş'aller ki yâdında bu şeb ikad eder bir kuş

Hâmidin kuşlara bulduğu diğer bir mâna da onun hürriyet tim-sali olmasıdır. Yer yüzünde padişah sarayının üstünde bir şey yok sanılır. Kuş onun üzerinde uçar ve istibdatla aplay eder :

Serây-ı pâdişâhî kim anın fevkinde yok bir şey

Anın fevkinde iztihza-yı istibdât eder bir kuş

Kuş, dünyaya, bu sefil mâmureye «ulviyet»; vicdana, dinlerin doğduğu kalbe «emniyet»; insana, bu akıllı hayvana «hürriyet» dersi verir. Kuş, kâinatın mânasını ve zevkini insanlardan daha iyi idrâk eder; akan suların, dağlar geçen rüzgârdan, bulutlardan kırlardan, hâsılı bu dünyada «letâif» den ne gördüyse hepsinden zevk alır ve bunların Tânrının lûtfu olduğunu bilir.

Görülüyor ki Hâmid, deniz, dağ, ay, güneş gibi varlıklardan nasıl metafizik âleme doğru yükseliyorsa, kuştan da mânevi bir âleme geçiyor; onu bir «et parçası» olmaktan çıkarıyor, «ruhî ve felsefî bir varlık» haline getiriyor.

Karısı Fatma hanımın ölümünün de Hâmidin tabiati idrâk tarzında müessir olduğunu söylemiştik. Şimdiye kadar onun tabiata muzdarip bir gözle baktığını gördük. Bunda karısının hastalığının ve ölümünün tesiri vardır. Hindistan tabiatının güzelliği karşısında mest olan şair, içinde daimî bir acının devam ettiğini hissediyor. Recaî Zadeye yazdığı bir mektupta: «Bilsen ne kadar elim bir ıztırap içindeyim, diyor... Güneş büyüklüğünde bir pertev-i zekâyâ mâlik olsak da zılam-ı esrar içinde olan çehre-i hakikati yine göremeyeceğiz. Allahı isterim, karşıma bulutlar, ufuklar çıkar. En büyük delil olan o parlak yıldızların her biri bir sırr-ı muzlim, bahr-i muhitin pür huruş dalgaları bu mes'ele de hep hamuş. Cimâd ve nebattan âvâze-i vücud gelir ki ruh anlar, akıl ermez²¹.» Hâmidin tabiatı soruşturmasında, felsefî endişelerinin ve ıztıraplarının tesiri olduğu bu ifadeden anlaşılıyor.

Makberde, ölüm düşünceleri, feryatlar ve göz yaşları arasında zaman zaman tabiatla karşılaşan şair, onu, o ândaki haleti ruhiyesine göre, başka şekillerde idrâk ve tefsir ediyor. Bazen rüzgâr,

mezarın üzerindeki toprakları kıvıldattığı zaman, şair, sevgilisinin gelivereceği hissine kapılıyor:

Gördükçe temeyvüc-i gubarı
Gönlüm gelecek sanır o yârı²¹

Baharda onu görüyor; denize ve dağlara bakarken, birdenbire, ağaçlıklarda esen rüzgârı o zannediyor:

Ey yâr şu nevbehâr sensin.
Ettikce nigâh bahr u berre
Birden sanırım ki bazı kerre
Meşcerdeki rüzigâr sensin²²

Bazen sükût, onun yürüyüşünü hatırlatıyor; bu vehim içinde mezarın yürüdüğüne kanî oluyor:

Hempâ-yı sükût rûzgârı
Karşımda yürür durur mezarı²³

Bazı kere göklerden onun sesinin geldiğini duyuyor:

Gökten geliyor bugün terânen²⁴

Sevgilisinin göklerde bulunduğu zannı, onu yıldızlar içinde dolaştırıyor ve o, göklerde her gece «cânberleb» ölen karısının hayalini arıyor:

Yıldızlar içinde cân berleb
Lâkin ararım o mahı herşeb²⁵

* * *

Yıldızlar onu siz ettiniz dâfn,
Durmuş ne bakarsınız uzakta²⁶!

Bir gece, gök yüzüne bakarken, onun çahresinin unsurlarını tanıır gibi oluyor:

Ettim yine mâhitaba karşı
Bir ishakı tercümân-ı hoşgû
Eşcâr bütün kılarıdı secde.

²¹ *Mektuplar*, c. I. s. 128.

²² *Makber*, Kanaat Kitabevi, 1944, ikinci tabı, s. 23.

²³ ayn. y. s. 42.

²⁴ ayn. y. s. 23.

²⁵ ayn. y. s. 43.

²⁶ ayn. y. s. 26; 60.

Gelmişti mezârlar da vecde.
 Zâhirdi semâda çeşm ü ebrû ;
 Baktım, tanıdım, dedim : o dır bû...
 Gûya yeniden kılar teşekkül
 Bir bürç gibi, o rûy-nîgû²⁷

Bazen de şair, tabiatı kendisine lâkayt, kendi halinde, ayrı bir varlık olarak görüyor. Ölü gömüldüğü esnada civarı dolaşan şair, etrafına bakınırken her şeyi yerli yerinde buluyor; hayrèt ve sessizlik içinde varlığı olduğu gibi ve güzel hissediyor:

Gezdim azıcık, garîb ü tenhâ,
 Baktım ki yerinde cümle eşyâ,..
 Kuşlarda devâm sûz ü sâze,
 Mâlikti ağaçlar ihtizaze
 Derya görünürdü dûrdan saf...²⁸

Bir gece, tabiat şaire o kadar güzel görünüyor ki, şair ondan korkuyor:

Deryâ ne kadar büyüktü bir şeb!..
 Bir şeb, ki sefid idi mükevkeb...
 Bir hüsn-i kebûd-ı hande-ber-leb,
 Kılmıştı semâyı vech-i matleb.
 Her mevcden eyledim tevahhuş;
 Meşcerleri sevmedim müzehheb.
 Korktum bu işin letâfetinden,
 Hüsnün mü desem, mehâbetinden?
 Bir hüsn-i mehîp idi o manzar
 Can hêvlde, göz bakışta muztar.²⁹

Tabiatı ekseriya heyecanları, hayâlleri ve felsefî düşünceleri ile karışık olarak duyan Hâmid, zikretmiş olduğumuz son iki parçada onu, çıplak, kendi içinde ve korkutucu surette güzel hissediyor. Alain, biz tabiatın güzelliğini onu kendimize lâkayd ve bigâne bulduğumuz zaman saf olarak idrâk ederiz, der..« Deniz, çöl, glâsiye bir ân bize lâkayıtlıklariyle güzel görünür. O zaman terkedilmiş olduğumuzu hissederiz; varlık bizi ihtiva etmez ve hiç birşey vâdetmez. Bu duygu ulviyet duygusunun tâ kendisidir³⁰». Hâmid, ölüm duygusu içinde tabiatı başka bir fikre götür-

²⁷ ayn. y. 53.

²⁸ ayn. y. 62.

²⁹ ayn. yer. s. 88.

³⁰ Alain, *Les aventures du coeur*, 1945, s. 47.

düğü için değil, kendi kendisi için, kendi kendisi olarak güzel buluyor.

Bazen de tabiat şaire tahammül olunmaz bir varlık gibi geliyor. Gönlü baharı çekemiyor. Vehimler yaratan rüzgârı sevmiyor. Sabahın gülmesi onu muztarip ediyor. Cansız varlığı canlı hissediş, muhayyelesini bozuyor; nehri ejder, çınarı genç kız gibi görüyor :

Artık çekemez gönül baharı,
Sevmez bu nesim-i hilekârı.
Allah için ey sabâh, gülme!
Ey çehre-i inşirah, gülme.
Ejder sanırım bu cûybarı,
Bir taze kız anlarım çınarı

Fakat Makber, tabiatın güzelliğini tasdik, sükût ve sükûnet hisleri ile sona eriyor :

Hoştur, severim, bu şâm-ı esmer;
Hoştur bu sabâh-ı yâr-perver.
Her şey gibi ey bahar, hoşsun;
Ey necm-i ferah-nisâr, hoşsun.
Her sêrv durur misâl-i dilber.
Hoştur bu mükevverât yekser.:³¹

Hâmid, şimdiye kadar görmüş olduğumuz manzumelerinde tabiattan umumiyetle çeşitli unsurlar almış, fakat onları bütün ve yekpare bir tablo halinde ortaya koyamamıştır, onda, Serveti Fünuncuların haiz oldukları, resim terbiyesi yoktur. Türk şairleri, ancak Fransız edebiyatından Parnassienleri örnek tutan ve «resim gibi şiir» yazmayı gaye bilen Cenap ve Fikretten sonra hâricî âlemden aldıkları intıbaları bir bütün, bir tablo haline koyabileceklerdir. Hâmid, yüksek yerlerden geniş manzaraları seyr etmek suretiyle muayyen bir «perspektif»e hemen hemen yaklaşmış bulunuyordu. Fakat bu tip şiirlerinin en mükemmeli olan Kürsi-i istiğrak bile çok «dağınık» tır. Makberden sonra yazdığı metninden anlaşılın «*Tecelli yahut teselli*» adlı şiirinde³², şimdiye kadar görmüş olduğumuz fikirlerin âdeta bir terkiibini yapan şair, kompozisyon bakımından da bir tablo ve his bütünlüğüne varır. Bu şiir, kanaatime göre Hâmidin en «tertipli» şiiridir. Şairin ulaştığı son merhalenin bir örneği olmak üzere onu da gözden geçirmeği uygun buldum.

³¹ Makber, s. 103 - 104.

Zaman, evvelki şiirlerinde olduğu gibi «Seher vakti» dir. Şair, gezinmek için dağlara çıkar. Her taraf sessizdir. Civarası sisler inmiştir. Bulduğu yerden «deniz, sahra ve hiyaban» görünür. Yolda «garibülhâl» bir köy vardır. Haraptır. Başında iki viran minare mezar taşına benzer. Bu saatte çocuklar uyur, fakat kuşlar uyanmıştır. Yıldızlar söner ve dalgalar sahile çarpar.

Şair, bu manzara içinde dolaşırken içinde bazı müphem duygular hisseder. Rüzgâra, nehre bir şeyler sorar. «Bahara tahasürden ağarmış, verem bir dilrübânın hâtırasına benzeyen ağaçlar» a yalvarır. Beyaz bir servi, mezara benzer «karanlık bir beyazlık» görür. Selviliklerden çıkan pare pare bulutlar, ölülerin mazisi gibi görünürler.

Şair, Tanrıya çiçekler niye soldu diye sorar. Bir taraftan da vakarlı dağlara bakar. Ölen karısını arar:

Hani - derdim - llâhî,
O sultan-ı melâik
Ki etmiştin bana sen
Cinamından itâre ?

Bu esnada güneş doğar. Şair bir «hiss-i tâzim» ile «kıyam» eder. Ve o anda gözü sevgilisini görür: Güneşte Tanrıya doğru yükselen sevgilisinin timsalini tanır.

Kendi içinde hususî bir kompozisyonu olan bu şiirinde Hâmid, geniş manzaralı bir tabiattan müphem his hallerine, onlardan sezgi halinde ölüm duygusuua, sonra birden ufuklardan yükselen güneş timsali ile mistik bir sembolizme varıyor. Hareket tarzı, evvelce gördüğümüz manzumelerinde olduğu gibi fizikten metafiziğe, maddiden mâneviye geçmektir. Bütün tabiat şiirlerinde Hâmid, tabiatın sathında kalmaz onun arkasında olanı arar ve bulur. Hâmidde göre, şair, varlığın sırlarını keşfeden insandır. Hacledeki şair tasviri bu bakımdan dikkate şayandır:

Şâir o dur ki çeşmini bir hüsn-i muhtecb
Kılmaz berî tecelli-i vicdân - nüvâzdan
Şâir o dur ki sem'ine sesler gelir mudâm
Bir perdedâr mutribe-i cilvesâzdan
Bir haşrdır gözünde anın inkişaf-ı gül
Mahzuz olur ne yolda ise keşf-i râzdan
Fikren kılar seyahat-i edvâr-ı dâimî
Bihavfü ictinâb neşib ü firâzdan ³³

³² *Bedâyi-i Edebiyye*, c. I. s. 379.

³³ *Hacle*, 1303, s. 28.

Burada tasvir olunan şair, tıpkı iptidai kavimlerdeki sahirler gibi, gaibi gören, uzaktan haber veren, görünüşlerin arkasında cevheri bulan bir insandır. Hâmid *Zeynebde* aynı fikri ele alır. Görünen görünmiyenin, fizik, meta-fizik (fizik ötesi)in, tabiat Tanrının insana müteveccih cephesidir. Hâmidin tabiat ile şiir ve şair arasında bulunduğu yakın münasebet de aynı telâkkiye dayanır.

Hâmid, daima tabiat ile şiiri birleştirmiş, tabiatı bir şiir telâkki etmiştir. *Eşber* piyesinde İskender:

Yıldızları eyledim temaşa
Eş'ar ki Hâlık etmiş inşâ³⁴

der. «*Külbe-i iştiyak*» şiirinde ay ışığının her sütunundan «bin şiir-i muzlim» düştüğünü söyler:

Düşer bin şi'r-i muzlim ol ziyanın her sütunundan
aynı şiirde «Kudret» bir şair olarak gösterilmiştir:

Ne şair dir ki kudret, şi'r söyler döktüğü âsar

«*Bir şairin hezeyanı*³⁵» adlı şiirinde, etrafında gördüğü her şeyi şiir olarak gösterir:

Bence şi'r dir şu meşcereler,
Şu bayırlar, hârabeler, dereler.

Bu telâkkide Hâmid o kadar ileri gider ki, kendisine tabiatın ilham ettiği güzelliğin kâfi geldiğini, ayrıca «beyân ü bedî»e ihtiyacı olmadığını söyler;

Fikrimi âsuman eder terfî'
Şi'rimi ahterân eder tarsi'
Bana lâzım değil beyân ü bedî.

Sarf ve nahv bilmediğini gramerden anlamadığını övünerek anlatır:

Oladım sarf ü nahve ben âgâh
Gramerden de anlamam billah
Ulemâ benden etsin istikrâh
Hiç vazifemde olmaz ey hemrâh
Çünkü Perverdigârı pek seçerim.

Sahradaki köylüler, nasıl gökleri temaşa ederek Tanrıyı bulurlarsa, şairde, tabiata bakarak sanatın sırlarını öğrenir:

³⁴ *Eşber*, 1298, s. 6.

³⁵ *Bedâyi-i Edebiyye*, c. I. s. 317-320.

Müteharrik çemen belâgatten
 Dem vurur tâirân fesâhatten
 Gonce bir ders açar letâfetten
 Beni agâh eder selâsetten
 Reviş-i cûybarı pek severim

Bu misaller gösteriyor ki, tabiat talâkkisi, Hâmidin san'at tefâkkisi üzerinde de kuvvetle müessir olmuştur. San'atkârın vazifesi tabiatı taklit olmalıdır. Bu fikre Hâmidin mektuplarında da rastlıyoruz. Sami Paşa Zadeye yazdığı bir mektupta şöyle diyor:

«Şübhe yoktur ki bizim gibiler füyûzât-ı edebiyeyi bedâyi-i tabiatten iktibas ederler. Efrâd-ı beşer, isti'dadlarına göre hep inkilâbat-ı tabiattan mülhem olur. Şuerâ, baharın yetiştirdiği mahlukattandır. Her te'lif lâtif bir mevkî-i tabînin tasvir-i mânevîsi, her müellif bir mesire-i kudretin mahlûk-ı bedâyi-i dir. Her cûyibâr bir hiss-i müteheyyiç, her ağaç bir fikr-i sâkin, her sehâb bir hayâl-i ulvîdir. Tabiat, o ne fevkal'âde şâirdi ki bütün âsârı da şüerâdan zuhur eder³⁶!»

Recaizâde'ye tabiatı taklit etmenin güçlüğünden, fakat onun takdir etmenin de bir mazhariyet olduğundan bahseder:

«Mevâki'-i tabiiyenin hangisi hâliyle târif ve hakkiyle tavsif olunabilir ki, Mathiran'nın tasvîr-i kalemîsinde kusur olmasın? Tecdîd-i san'at ne kadar edersek edelim, taklid-i tabiat mümkün olamıyor. Biz kudretin bedâyini tasvir değil, takdire muktedir olalım elverir. Çünkü o da bir feyz, bir mazhariyettir³⁷».

Makber mukaddemesinde tabiat ile şiir ve şair arasındaki münasebet fikri tekrar olunmuştur:

«Hangi kalem mehâsin i tabiiyyeyi hakkiyle taklid etmiş? Bizim yazıp da en güzel bulduğumuz şiirleri bize ilham eden tabiattır. O şiirler, suda görülen akse benzer ki mutlaka haricde bir müsebbibi olur. — Bazı ekâbir-i edeb, bir şâirin meziyyatı kendi beyninde tevellüd ettiğini iddia ederler. Ben bu fikirde değilim, benim, eğer varsa, mehâsinim dağların, bayırların, güzel yüzlerin, çiçeklerindir. Seyyiâtım benimdir³⁸».

Bu makalede Hâmid'in sadece şiirlerindeki tabiat görüşünün bir taslağını çizmeğe çalıştık. Şâirin bütün manzumelerini içine almayan bu araştırmanın eksik olduğuna işaret edelim. Meselâ Hâmid'in piyeslerindeki tabiat telâkkisini araştırmak da enteresan olurdu.

³⁶ *Mektublar*, c. I. s. 15.

³⁷ *Mektublar*, c.1, s. 183.

³⁸ *Makber*, yukarda zikri geçen tabı s. 11.

Çünkü bir müellifin eserlerine hakim fikirleri, geniş ve derin olarak tesir eder. Hâmid'in piyeslerinde şairâne monoloğlar çoktur, bunlardan bazıları müstakil bir şiir parçası gibi ele alınabilir. Biz Hâmid'in kahraman tasavvurlarına, tiplerine de tabiat telâkkisinin müessir olduğunu zannediyoruz. Bir misal olmak üzere Finten'i ele alalım: Bu piyeste Hâmid, tıpkı Sahra'da olduğu gibi, tabiat ile medeniyet arasındaki tezdâd göstermek istemiştir. Finten ile Davalaciro tabiatın vahşî kuvvetini, İngiliz cemiyeti ise sun'î medeniyeti temsil eder ve mücadele tabiat ile medeniyet arasında geçer. Doktor Tomas, bu işin felsefesini yapar. Oğlunun Finten ile evlenmesine şiddetle muhalif bulunan Ledi Dik'e doktor şöyle der:

«Âdet ne derse desin, ahlâk ne yaparsa yapsın, mahâfil-i ülfet saçlarını yolup, kiliseler ne kadar feryâd u figan ederlerse etsinler, Tabiat, her kuvvete gâlip, herkese hâkim olan Tabiat sizin mahdumunuz ile o kadını evlendirmiş³⁹».

Finten, kocası Avusturyalı zengin Mister Kros'a Tabiat ile değil para ile bağlıdır. Para ise sun'î bir zincirdir: «Bir zincir, ne kadar zi kıymet olursa olsun yine zincirdir; Tabiat-ı insâniye onu koparmak ister⁴⁰».

Davalaciro kendisini Himalayaların en muzlim, en metrûk, en hâke yakın bir mahlûku» diye tavsif eder. Bu piyesin yazılmasında Şekispir'in büyük tesiri olmakla beraber, Hindistan seyahatinin, oradaki vahşî Tabiat intibalarının da rolü olduğunu sanıyoruz. Davalaciro, umumiyetle dindar, zâhid, nebatî gıdalarla beslenen hakikî Hintli değildir. Bu tipi Hâmid, Hintli insana göre değil, Hindistanın Tabiatına göre yaratmıştır. Davalaciro'nun ruhunda Hindista tabiatı vardır. Finten'in odası ona Hindistanın vahşî manzaralarını hatırlatır:

«Bu oda! Bu oda! Bu oda! Bengâlenin olanca rakkaseleri bu odanın içinde, Himâlâya'nın olanca baharistanları bu odanın havasında bulunuyor. Umman-ı Hindin bütün incileri, sedefleri bu odaya akıyor. Fakat Ganc, maskat-ı re'sim Ganc, timsahları, lâşeleri ile... Cangıl, mümerr-i hayatım Cangıl, bütün kaplanları, mâr ve mugeylanları ile, onlar da bu odanın içinde⁴¹».

Davalaciro bağırdığı zaman Finten korkar:

³⁹ *Finten*, 1927, ikinci table s. 15.

⁴⁰ Aynı yer. 17.

⁴¹ Aynı yer. 75.

«Sus! Davalaciro, Hîndistanın bütün kaplanları birden haykırıyor sanıyorum! Bu sahrâ-yı vahşet sadasını istemem!» der⁴².

Davalaciro'nun, «deniz, gece, fırtına, sadâ-yi cûşîş, râ'd u Berk içinde» kaptan yerinde, yalnız bir avaz-ı bülend ve vahşiyane ile» teganni ettiği meşhur şiirde de, Hind denizinin ve Tabiatının tesiri bârizdir. Davalaciro burada kendisini vahşi Tabiatın tam bir «incarnation» u olarak gösterir:

Ben de tufan gibiyim yağdırırım mevt ü hatar,
Göz yaşım seyl-i belâ, ah u girivim sarsar!
Zulmetin çâk edüb ey şeb, kılarım subha nazar,
Berk-i tehdid ile ey ebr, ben olmam muztar!⁴³.

Finten Davalaciro'yu bir tabiat unsuru gibi değerlendirir:

«Ah, Davalaciro! Benim de sınırlarımı istilâ eden o yılanları ancak sen uyuşturabilirsin Lord Sahip dediğin Lord Dik belki diğerlerine nisbeten bir az daha sık eser bir rüzgâr, bir az daha çok geçer bir rüzgâr, fakat yine geçici bir rüzgârdır! Sen ise pâyidar ve sâbit bir kaya... Hatta geberdiğim vakit mezarımın taşını senden, senin yüreğinden, aza-yı vücudundan bina edeceklerdir⁴⁴».

Verdiğimiz misâller Hâmid'in Davalaciro'yu, beşerî bir müşahededen ziyade, tabiattan almış olduğu intibalara göre, tabiata ait bir muhayyile kuvveti ile yarattığını göstermeğe kâfidir, sanırız. Davalaciro, insandan çok tabiata ve vahşi Hîndistan tabiatına benzer. Onu gayri beşerî yapan, bir masal mahlûku haline getiren de budur. Bu tip gösteriyor ki, Hâmid, yalnız şiirlerinde değil, piyeslerinde de Tabiat görüşünün tesiri altında kalmıştır.

Netice: Hâmid'in bütün eserlerini içine almayan bu kısa araştırmada şu noktaları tesbit etmiş bulunuyoruz:

1. Tabiata pek az yer veren, onu ancak klişe mazmun çerçevesi içinde ele alan Divan edebiyatından sonra Abdülhak Hâmid Türk şiirine geniş ve derin bir Tabiat görüşü getiriyor. Edebiyatımıza âdeta yeni bir ülkenin kapılarını açıyor. 2. *Belde*'de harci âleme ait basit intibalarını kaydeden şâir *Sahra*'da J. J. Rousseau'nun Tabiat görüşünü benimsiyor, şehir ile kır arasındaki tezadı ortaya koyuyor, Tabiatı güzel, kırdaki yaşayanları mesut

⁴² Aynı yer s. 88.

⁴³ Aynı yer s. 388.

⁴⁴ Aynı yer s. 45.

gösteriyor. 3. Hindistanda iken büyük ve hakikî Tabiatı gürüyor, onu bol bol seyrediyor, aldığı intibaları şiirlerinde tasvîre çalışıyor. Bu esnada Tabiat ile Tabiat üstü arasında derin bir münasebet bulunduğunu idrak ediyor. Mistik ve pantenist bir Tabiat görüşüne yükseliyor. 4. Karısının ölümü onun bu fikirlerini besliyor ve takviye ediyor. 5. Bu tesirler neticesinde Hâmid, Tabiatla şiir ve san'atı birleştiriyor. Şâirin vazifesini Tabiatı taklit etmekte görüyor. 6. Tabiat telâkkisi Hâmi'din piyeslerindeki tipler üzerinde de müessir oluyor. İnsanı Tabiata göre tasavvur ediyor.

Hâmid'in getirmiş olduğu bu geniş tabii görüşü yeni Türk edebiyatını büyük mikyasta zenginleştirmiştir. Hâmid'den sonra Türk şairleri önlerinde ilham alınacak sonsuz bir âlem bulmuşlardır. Servet-i Fünun edebiyatında tabiat tasviri şiir ve romanı işgal edecektir. Servet-i Fünuncuların tabiat görüşüne başka kaynaklar da tesir etmiş olmakla beraber Sahara müellifinin onlara yol açmış olduğu muhakkaktır.

Burada şu noktayı ehemmiyetle belirtmek icap eder: Garp edebiyatlarında tabiat görüşü, eski Yunanlılardan beri, plâstik san'atların bilhassa büyük resim an'anesinin gelişmesine kuvvetle bağlıdır⁴⁵. Şark edebiyatlarında tabiat duygusunun yokluğu, edebî metinlerde tasvir azlığı ve bunların süslü ve fantestik oluşu, bilhassa kompozisyon zâfı, heykel ve resim geleneğinin bulunmayışından ileri gelmektedir. Hâmid de, maaleséf plâstik san'atlarla temas etmiş değildir. Bundan dolayı onun şiirlerinde tabiat pitoresk bir karakter arzetmemekte, dağılık intibalar, felsefî ve hissî çözümler bir muhit içinde erimiş halde bulunmaktadır. Hâmid'in tabiat görüşü kitaplarla kendi intibalarından gelir. Halbuki bunlar edebî bir esere tabiatın geçmesi için kâfi değildir. Arada resmin vasıtalık etmesi lâzımdır. Garp edebiyatından parnassienleri ve realistleri taklit etmekle kalmıyarak, bizzat resimle de uğraşan ve resme düşkün olan Servet-i Fünuncular, tabiatı Hâmid'den daha zengin, renkli ve «composé» bir şekilde tasvir edeceklerdir⁴⁶.

⁴⁵ Louis Hourticq *L'art et la littérature*, 1946 adlı eserinde bu meseleyi geniş bir şekilde tetkik etmiştir.

⁴⁶ Mehmed Kaplan, *Tevfik Fikret ve şiiri*, 1946, s. 39 ve 67.